

ISSN 1233-8605

BIULETYN
ORMIAŃSKIEGO TOWARZYSTWA KULTURALNEGO

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

Numer ԹԻ

7

KRAKÓW ԲՐԱԲՈՎԻԱ

1996

BIULETYN ORMIAŃSKIEGO TOWARZYSTWA KULTURALNEGO

ՀԱՅ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ
ՏԵՂԵԿԱՔԻՐ

W Biuletynie są publikowane relacje, wspomnienia, opinie, opracowania naukowe i inne utwory dowolnej formy, których tematyka jest związana z historią, kulturą i współczesnymi problemami Ormian i Armenii.

Kolegium Redakcyjne

Anna Krzysztofowicz (przewodnicząca)
Adam Mueck
Andrzej Pisowicz
Michał Teodorowicz
Adam Terlecki
Antoni Amirowicz (sekretarz)

Adres

Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne
pl. Bohaterów Getta 16/10
30-547 Kraków

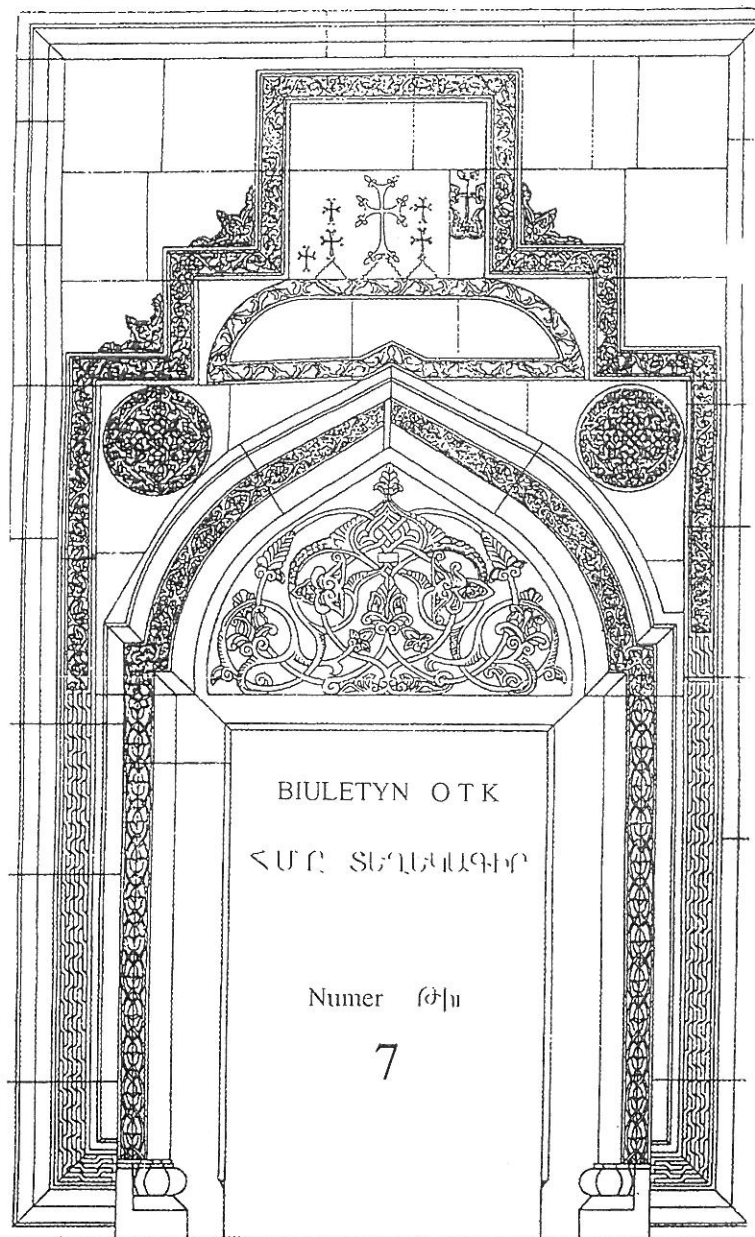
Numer konta

BPH-SA O/Kraków
Nr 323402-2802-132

Druk

Zakład Poligraficzny "APOSTROF" s.c.
Kraków, ul. Rajska 6

**Wydano dzięki pomocy finansowej
Ministerstwa Kultury i Sztuki**

BIULETYN OTK

ՀԱՐ ՏԵՂԵԱԳԻՐ

Numer ԹԺԱ

7

Dzieje parafii i kościoła ormiańskiego p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankiwsk, Ukraina)

Jacek CHRZAŚCZEWSKI [Kraków]

Kiedy starosta halicki, leżajski i kołomyjski Jędrzej z Potoka Potocki postanowił na miejscu ruskiej wsi kościelnej Zabłotów założyć miasto i nazwać je od imienia swego dwuletniego wówczas syna Stanisławowem¹, sporządził dnia 7 maja 1662 roku dokument lokacyjny². W dokumencie tym fundator wzmiankuje między innymi o wybudowaniu przez siebie rzymskokatolickiego kościoła parafialnego, a dalej stwierdza: *Ormianom, religii greckiej na cerkiew, Żydom na szkołę, miejsca wymierzone będą, z których każdy według wiary swojej, aby odprawiali nabożeństwo dopuszczam*³.

Na zaproszenie założyciela miasta, już około roku 1662, z ościennej Moldawii i Węgier przybyli pierwsi Ormianie⁴. Przydzielono im do wybudowania domów i zagospodarowania część miasta położoną na wschód od rynku oraz tereny na przedmieściach, przeznaczone pod przyszłe browary i słodownie. Wzdłuż późniejszych ulic Ormiańskiej i Antoniewicza powstała cała dzielnica ormiańska. W jej centrum na zakończeniu odcinka ulicy Ormiańskiej biegnącego od rynku, zaczęto w latach 1662-1674 wznosić drewniany kościół⁵.

Inicjatorem budowy tej świątyni był sam Jędrzej Potocki⁶. On to dnia 18 marca 1665 roku sprowadził ze Lwowa katolickiego kapłana ormiańskiego Józefa zwanego Wschodnim. Ksiądz Józef, pochodzący z Persji, początkowo alumn w Collegium de Propaganda

¹ Opis Stanisławowa Ulryka von Werdum z roku 1672 - zob.: Liske 1873, s. 172.

² Przytacza go: Barącz 1858, s. 12-17; Szarlowski 1887, s. 44.

³ Barącz 1858, s. 13.

⁴ Barącz 1869, s. 167.

⁵ Płoszczanskij 1868, s. 38; Szarlowski 1887, s. 221; Chowaniec 1928, s. 3 nlb.; Zieliński 1930 s. 12.

⁶ Barącz 1858, s. 26, 1869 s. 167; Catalogus 1914, s. 17; Schematismus 1936, s. 25-26.

Fide w Rzymie (gdzie ...za złe obyczaje siedział w zamknięciu), następnie uczeń osiadłych we Lwowie Teatynów, zdołał dobrze opanować pisemny język ormiański i teologię moralną⁷. Dnia 23 maja 1665 roku Potocki wystawił dokument, w którym oddawał księdzu do użytku wybudowany przy kościele dom z ogrodem i ofiarował mu sukno na nowe szaty. Ponadto zapisał kościołowi folwark z polem w pobliskiej wsi Knihinin, oraz młyn o jednym kole w Uhrynowie przynoszący dwadzieścia złotych kwartalnej intraty⁸. W dokumencie tym jest mowa o zjednoczeniu Ormian z religią rzymskokatolicką, której propagandę rozpoczął Potocki w założonym przez siebie mieście. Stało się to prawdopodobnie przyczyną konfliktu między fundatorem a kolonią ormiańską w Stanisławowie, stojącą wówczas po stronie starego obrządku i eczmiaędzyńskiego katolikosa⁹. Ksiądz Józef, którego misja wprowadzenia nowej liturgii nie powiodła się, porucił parafię i opuścił miasto¹⁰.

Kościół ormiański długo pozostawał bez proboszcza, doglądany jedynie przez księdza Jakuba z Jazłowca¹¹. Dopiero 20 lipca 1666 roku, po wielokrotnych prośbach Jędrzeja Potockiego o przysłanie kapłana, arcybiskup ormiański we Lwowie Mikołaj Torosowicz wyświęcił na księdza Grzegorza Balsama (Balsamowicza) i oprócz wyznania wiary katolickiej kazał mu złożyć publiczną przysięgę, że na zawsze pozostanie przy stanisławowskim kościele¹². Balsam, który był uczniem kolegium teatyńskiego we Lwowie, starannie wykształcony (znał m.in. biegle języki turecki, łaciński i książkowy ormiański), niegdyś schizmatyk, teraz odznaczał się szczególną gorliwością w wierze katolickiej¹³. Przybywszy do Stanisławowa energicznie rozpoczął propagowanie unii wśród tutejszych Ormian. Jego gorliwość przyniosła pożądane rezultaty. Świadczy o tym zadowolenie ojca Anioła Peveratti, wizytującego parafię z ramienia rzymskiej kongregacji Teatynów w kwietniu 1667 roku¹⁴.

⁷ Pawiński 1876, s. 31 i 35.

⁸ Protocollum Actorum Consistorii Archiepiscopatus Leopoliensis Nationis Armenae [rkps w księgozbiorze lwowskiej kapituły ormiańskiej], in fol. pag. 64 - przytacza Barącz 1858, s. 26; też: Płoszczanskij 1868, s. 28 n.

⁹ Pawiński 1876, s. 35; Chowaniec 1928, s. 3-4 nlb.

¹⁰ Pawiński 1876, s. 47; Chowaniec 1928, s. 4 nlb.; Zieliński 1930, s. 12

¹¹ Pawiński 1876, s. 47; Chowaniec 1928, s. 4 nlb.

¹² Pawiński 1876, s. 53.

¹³ Ibidem, s. 16-17.

¹⁴ Pawiński 1876, s. 83; Chowaniec 1928, s. 4 nlb.

Tymczasem wybuchła wojna polsko-turecka. Po kapitulacji Kamieńca Podolskiego i zajęciu go przez Turków w roku 1672, do Stanisławowa zaczęli napływać uciekinierzy z tamtejszej kolonii ormiańskiej. Byli to przede wszystkim unicy¹⁵. Ich liczba w mieście znacznie wzrosła, gdy Stanisławów skutecznie obronił się przed silną armią turecko-tatarską we wrześniu 1676 roku¹⁶. Bogatsze ormiańskie rody kupieckie, takie jak Amirowicze, Bohdanowicze czy Theodorowicze¹⁷ wykupiły, głównie z rąk tutejszych Żydów, domy, place i folwarki. Reszta uchodźców, dla których zabrakło miejsca w Stanisławowskiej twierdzy, osiadła w pobliskiej Tyśmienicy i Łyścu¹⁸.

Dnia 14 stycznia 1677 roku Jędrzej Potocki, wówczas już wojewoda i generał kijowski, wydał Ormianom przywilej, który potwierdzony został dnia 1 kwietnia tegoż roku na sejmie walnym w Warszawie przez króla Jana III Sobieskiego¹⁹. W dokumencie tym Potocki zrównywał Ormian stanisławowskich w prawach i swobodach ekonomicznych z Polakami, a także ustanawiał osobną jurysdykcję, magistrat i urząd wójta ormiańskiego z takimi prerogatywami, jakie miała ta nacja w innych miastach Korony Polskiej.

Dokument wspominał również o kościele ormiańskim, jako pozostającym już *in unione cum Romana ecclesia*, do którego cechy różnych rzemioł zobowiązane były oddawać wosk. Jednym z nich był cech safianicki św. Grzegorza, któremu magistrat ormiański wydał dnia 14 lutego 1678 roku ustawy cechowe²⁰, zatwierdzone następnie przez właściciela miasta. Członkowie cechu byli między innymi zobowiązani do wspólnego udziału w ciągu roku w czterech ściśle określonych mszach świętych, odbywanych w ormiańskim kościele, za które dawali proboszczowi po pół talara i parę świec. Majstrowie musieli ponadto *z dobrym orężem, pod chorągwią ormiańską* uczestniczyć w procesji Bożego Ciała.

Kolejna wojna Rzeczypospolitej z Portą Otomańską w latach 1683-99, mimo że objęła swym zasięgiem dotychczasowe szlaki

¹⁵ Lechicki 1928, s. 83.

¹⁶ Barącz 1858, s. 29-30; Chowaniec 1928, s. 5 nlb.

¹⁷ Barącz 1856, s. 87, 331, *passim*; Chowaniec 1928, *passim*.

¹⁸ Chowaniec 1928, s. 5 nlb.

¹⁹ Treść dokumentu przytaczają: Barącz 1858, s. 30-34; Chowaniec 1928, dodatek I.

²⁰ Oryginał niegdyś w Bibliotece Poturzyckiej Dzieduszyckich we Lwowie (k. 2 Dok. perg. p. 9). Oblatowano w grodzie halickim 6 lipca 1717 r. (castr. halic. vol. 213 pag. 1553-62). W archiwum miasta Stanisławowa kopia z XVIII w. Treść ustaw przytacza: Barącz 1858, s. 36-39.

handlowe, nie przyniosła większych strat kupcom ormiańskim. Wzbogacili się oni natomiast na dostawach dla walczącej armii królewskiej²¹.

W tych niespokojnych czasach udał się z wizytą kanoniczną do Stanisławowa nowy arcybiskup ormiański Wartan Hunanian. Podczas tej wizyty, dnia 11 stycznia 1688 roku, parafianie zwrócili się do niego z oficjalną prośbą o zatwierdzenie, istniejącego już od pewnego czasu przy kościele, Bractwa Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Hunanian nadał bractwu *artykuły, któremiby się rządzić mogło*²². Trzeci artykuł określał powinności brackiego kapelana, którego obowiązkiem było odprawianie w kościele dwóch mszy tygodniowo (w poniedziałek za zmarłych braci i siostry, we środę za braci żywych i podróżnych) przy osobnym *oltarzu temuż bractwu naznaczonym*. W zamian otrzymywał kwartalnie z brackiej skarboxy dwadzieścia pięć złotych polskich. W ten sposób utworzono w mieście bank narodowy, który nie tylko zabezpieczył utrzymanie księży i kościoła, lecz także pomagał uboższym rodzinom ormiańskim w krytycznej sytuacji²³. W tym czasie parafią opiekował się już drugi z kolei proboszcz, ks. Szymon Zachnowicz²⁴.

Podczas pobytu w Stanisławowie, dnia 17 czerwca 1700 roku, konsekrował tutejszy kościół sufragan lwowski, biskup trajanopolitański Deodat Nersesowicz. Zdecydował on, że właśnie tutaj będą się odbywać dwa razy do roku synody dekanalne. Odtąd zaczęło przybywać do Stanisławowa duchowieństwo ormiańskie z całego Pokucia i Podola, aby wspólnie radzić nad utrzymaniem i polepszeniem stanu swoich kościołów²⁵.

W czasie jednego z takich synodów, który odbywał się 7 maja 1704 roku, określono liczebność gminy ormiańskiej w Stanisławowie na 460 osób²⁶. Jednakże wkrótce wielu bogatszych Ormian opuściło miasto uciekając do pobliskiego Lwowa, a nawet Kamieńca, bowiem w latach 1707-1717, podczas wojny północnej, w której syn Jędrzeja i nowy dziedzic Stanisławowa Józef Potocki opowiedział się po stronie Stanisława Leszczyńskiego, miasto było kilkakrotnie łupione i

²¹ Chowaniec 1928, s. nlb.

²² Treść artykułów brackich przytacza: Barącz 1858, s. 45-56

²³ Barącz 1858, s. 56; Barącz 1869, s. 168.

²⁴ Barącz 1869, s. 168.

²⁵ Barącz 1858, s. 65-66 i przyp. 46; Barącz 1869, s. 168; Chowaniec 1928, s. 22 nlb.; Lechicki 1928, s. 93.

²⁶ Barącz 1858, s. 66, przyp. 47; Barącz 1869, s. 168; Chowaniec 1928, s. 22 nlb.

okupowane przez wojska moskiewskie i saskie²⁷. Opustoszała też parafia ormiańska, gdyż po śmierci proboszcza Zachnowicza nie miał kto prowadzić ksiąg metrykalnych ani udzielać sakramentów. W Stanisławowie pozostała jedynie biedota, uchodźcy wygnani wojną z innych miast Pokucia i rajcy zmuszeni do sprawowania swojego urzędu²⁸. Nakładano na nich nieznośne ciężary. Na przykład w roku 1717, za probostwa Stefana Roszki Bogdanowicza, magistrat ormiański wypłacił odchodzącym wojskom rosyjskim 1000 bitych talarów kontrybucji²⁹.

Po wojnie jednak, kiedy pogodzony z Augustem II Józef Potocki powrócił do swej rezydencji, rozpoczął się dla miasta i ormiańskiego kupiectwa okres prosperity³⁰. Skorzystał na tym kościół ormiański, który otrzymał nowy duży dzwon imieniem Szczepan, poświęcony podczas wizytacji dnia 14 czerwca 1718 roku przez arcybiskupa Jana Tobiasza Augustynowicza. Dzwon ten wkrótce pękł (*vocem amisit*) i został w 1725 roku naprawiony, a 19 lipca 1728 roku tenże arcybiskup poświęcił go ponownie, tym razem pod imieniem św. Michała Archanioła³¹.

W owym czasie znany z uczoności proboszcz i dziekan stanisławowski ks. dr Stefan Roszka³² został mianowany oficjałem biskupim na terenie Pokucia i Podola oraz wizytatorem generalnym na Wołoszczyźnie i w Siedmiogrodzie, gdzie w 1729 roku przeprowadził wizytację tamtejszych parafii³³.

Dnia 20 października 1732 roku zmarł w Stanisławowie ksiądz Jakub Warteresiewicz, znany z bogoboju i ascetycznego

²⁷ Rkps Officii Consularis fasc. 29 i 30 (ab Anno 1706 ad 1709) w aktach magistratu lwowskiego, nr 678 (die 11 Julii 1707) - zob.: Barącz 1858, s. 70 i przyp. 51.

²⁹ Księga chrztów parafii łacińskiej stanisławowskiej, rkps 1, s. 201, notatka z 1707 r.; Księga chrztów parafii ormiańskiej stanisławowskiej, s. 8 n i s. 24, notatka z 1718 r. - zob.: Chowaniec 1928, s. 22-23 nlb. i przyp. 50-51.

³⁰ Księga spraw ormiańskich w magistracie stanisławowskim, nr 4 (od 1715 do 1723 r.) - zob.: Barącz 1858, s. 70 i przyp. 52; Barącz 1869 s. 168

³¹ Chowaniec 1928, s. 23-24 nlb

³² Rkps z kościoła ormiańskiego w Stanisławowie - fragment przytacza Barącz 1858, s. 65, przyp. 46; zob. też Barącz 1869, s. 168-169

³³ Urodzony w Kamieńcu Podolskim w 1670 r., studiował w Rzymie gdzie uzyskał stopień doktora teologii i filozofii w Collegium de Propaganda Fide. Był twórcą nowego pontyfikału ormiańskiego i autorem słownika ormiańsko-łacińsko-polskiego - zob.: Zieliński 1933, s. 33

³³ Lechicki 1928, s. 96

życia, który, jak wierzone, nawet po śmierci pomagał wiernym wzywającym jego imię dzięki cudownej łasce Najwyższego³⁴.

Po śmierci S. Roszki w dniu 31 października 1739 roku i pochowaniu go *in ecclesia praepositali immediate ante maius altare*, funkcję proboszcza objął ks. Jakub Manugiewicz, również *Sanctae Theologiae Doctor*³⁵. Za jego czasów dnia 22 sierpnia 1742 roku z oczu wizerunku Najświętszej Marii Panny, znajdującego się w ormiańskim kościele, miały popłynąć łzy. Uznano to powszechnie za cud i przed ołtarzem zaczęli gromadzić się ludzie modlący się o wysłuchanie ich prośb. Księgi parafialne odnotowywały coraz liczniejsze przypadki cudownych uzdrowień i wizji związanych z tym obrazem³⁶. Dlatego dnia 22 października 1742 roku, w obecności dziedziców miasta, okolicznej szlachty, wojska polskiego i przy współudziale duchowieństwa trojga obrządków, wprowadzono w ormiańskim kościele czterdziestogodzinne, trwające trzy dni nabożeństwo nazwane później "Introdukcją"³⁷. Równocześnie na kanwie ożywionego ruchu budowlanego w mieście (rozbudowa pałacu Potockich i kolegiaty łacińskiej, budowa kościoła i kolegium jezuickiego, kościoła i klasztoru Trynitarzy oraz nowej bożnicy żydowskiej) rozpoczęto wznoszenie dla cudownego obrazu godniejszej, murowanej świątyni. Głównym inicjatorem jej budowy był proboszcz Jakub Manugiewicz. Dzięki jego staraniom, dnia 28 maja 1743 roku w obecności właściciela miasta, hetmana wielkiego koronnego Józefa Potockiego, położono pod nowy kościół kamień węgielny, który został poświęcony przez kanonika kolegiaty stanisławowskiej Antoniego Małachowskiego³⁸. W kamieniu tym umieszczono napis następującej treści:

D[eo] O[ptimo] M[aximo] Sanctissimae Genetrici Ter Beatae
Celsissimus] Excell[entissimus] Ill[ustrissimus] Josephus
Potocki Pal[atinus] Gen[eralis] Terr[itorii] Kijoviae
Supr[emus] Exerc[ituum] R[egiorum] Dux Auspiciis, Armis,
Consilii Ter.
Felix Benedicente Perilustri Antonio Malachowski
Stanislaopoliensis Collegatae Canonico

³⁴ Barącz 1869, s. 169; Słownik geograficzny, t. 11, 1890, s. 194.

³⁵ Barącz 1869, s. 169.

³⁶ Liber miraculorum... - zob.: Barącz 1858, s. 98 nn.

³⁷ Barącz 1858, s. 98-99; Barącz 1869, s. 169; Szarlowski 1887, s. 221.

³⁸ Chowaniec 1928, s. 30 nłb.; Zielinski 1930, s. 13; Hornung 1965, s. 282

Koszty budowy kościoła, którego plany sporządził być może kapitan A. Schülzer z komendy twierdzy stanisławowskiej⁴⁰, pokrywano ze składek kupców i drobnych ofiar parafian, a także ze środków przeznaczonych na ten cel przez głównego fundatora⁴¹. Po pięciu latach budowy, kiedy mury kościoła były już wyraźnie widoczne, dnia 24 czerwca 1748 roku Józef Potocki zapisał na ich dokończenie roczną rentę w wysokości 1000 złp, wypłacanych każdorazowo w dwóch ratach przez kahał żydowski Stanisławowa. Po ukończeniu świątyni kwota ta miała być przeznaczona na msze św. odprawiane przez proboszcza ormiańskiego przed cudownym obrazem Matki Boskiej w intencji fundatora i jego rodziny, a po śmierci za ich dusze⁴². Po otrzymaniu tak znacznego zasiłku prace przy budowie i wyposażaniu kościoła przyspieszono. Zapewne wtedy właśnie powstał wspaniały wystrój rzeźbiarski świątyni⁴³.

W księdze ślubów parafii ormiańskiej, prowadzonej od 1777 roku przez piątego z kolei proboszcza Dominika de Bołoz Antoniewicza znalazła się wzmianka, że wszelkie roboty związane z fabryką kościoła zostały zakończone z końcem października 1762 roku⁴⁴. Powstał wtedy *kościół murowany w guście włoskim, w kształcie wieńca z dwiema owalnymi wieżami od frontu i dużą kopułą we środku, którą zdobilił obraz Bogarodzicy z dzieciątkiem Jezus [zapewne na frontonie - J. Chrzęszczewski]. Długość kościoła wynosiła 18, szerokość zaś 7 sążni*. Ściany świątyni przeprute były u góry dziesięcioma oknami. Pozostałe cztery półokrągłe okna doświetlały kaplice boczne. We wnętrzu kościoła ustawiono 11 mniejszych ołtarzy i ołtarz główny, w którym umieszczono cudowny obraz Matki Boskiej. Sklepienie i ściany zdobiły freski, a na gzymsie

39 Odpis dokumentu znajdującego się niegdyś w aktach kościoła ormiańskiego w Stanisławowie, cytuje: Chowaniec 1928, przyp. 62.

40 Takie przypuszczenie wysuwa Hornung 1965, s. 282, przyp. 68. Kpt. A. Schulzer (lub Szilcer) był projektantem kościoła ormiańskiego w pobliskiej Tyśmienicy.

41 Chowaniec 1928, s. 30 nłb.; Hornung 1965, s. 282.

42 Oryginal zapisu opatrzony papierową pieczęcią był przechowywany w aktach kościoła ormiańskiego w Stanisławowie. Jego treść przytacza: Barącz 1858, s. 105-107.

43 Hornung 1965, s. 293.

44 Hornung 1965, s. 282 (który powołuje się na informacje uzyskane od ks. prałata F. Komusiewicza), por.: Barącz 1869, s. 169; Szarlowski 1887, s. 221; Słownik geograficzny, t. 11, 1890, s. 194; Chowaniec 1928, s. 30 nłb.; Zieliński 1930, s. 13; Pamiatniki, t. 2, 1985, s. 214.

kordonowym ustawione były rzeźbione figury. Nad zakrystią i skarbcem urządzono pokoje mieszkalne dla księży⁴⁵.

Około roku 1769 na skutek rosyjsko-tureckiej wojny w Moldawii oraz ciągłych niepokojów i walk związanych z konfederacją halicką wielu kupców ormiańskich opuściło Stanisławów i na zaproszenie Marii Teresy przeniosło się na Węgry. Pozostałych zdziesiątkowała dżuma zawleczona w 1770 roku na Pokucie przez wojska rosyjskie⁴⁶. Nie przeszkodziło to jednak w konsekracji świątyni pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, której dokonał dnia 22 sierpnia 1772 (lub 1773) roku lwowski arcybiskup ormiański Jakub Stefan Augustynowicz⁴⁷. Dla upamiętnienia tej uroczystości nad bocznym wejściem do kościoła wmurowano tablicę pamiątkową⁴⁸ z łacińskim napisem następującej treści:

D.T.O.M.

Templum hoc sub titulo immaculatae
Conceptionis Deiparae Virginis Mariae.

Sola providentia Divina erectum.

Rectoratu Jacobi Manugievicz

Praepositi ejusdem Templi, Protonotarii Apostolici et Officialis

Armenorum S[anctae] Theol[ogiae] Licent[ati],

Illus[trissim]ae e[st] Excellentissimae D[omi]nae

Catharinae Deaur[e]o Potok

Kossakowska Castellanae Kaminskae

Ope[re] et impensis consecravit.

Ill[ustrissim]us Excel[lentissim]us et Rev[erendissim]us

D[omi]nus Jacobus Augustinovicz.

Dei et Aplice Sedis Gratia

Archi[e]p[iscop]us Leopoliensis Armenorum

Cum uno Altari majori

⁴⁵ Barącz 1869, s. 169-170.

⁴⁶ Barącz 1858, s. 169; Chowaniec 1928, s. 31-32 nlb.

⁴⁷ Bżczkianc 1830, s. 123 (gdzie pomyłka w dacie rocznej - 1723), zob.: Barącz 1858, s. 163, przyp. 131 (gdzie 1763 lub 1773); Catalogus 1914, s. 17 (gdzie 1772); Chowaniec 1928 s. 30 nlb. (1773); Lechicki 1928, s. 102 (1772); Zieliński 1930, s. 13 (1773); Schematismus 1936, s. 26 (1772).

⁴⁸ Chowaniec 1928, przyp. 64.

Cui imposuit Reliquias S[ancti] Martiris felicissimi
Anno D[omi]ni MDCC[L]XXIII Die 22 Mensis Augusti
Anniversarium quoque Diem Dominicam
Ante 22. dum ejusdem, tatis
Indulgentiis designavit stante etc. etc.⁴⁹

Jak wynika z odpowiedzi udzielonej dnia 2 października 1773 roku przez Ormiański Urząd Miejski Stanisławowa Dyrektorowi Guberni Węgierskiej, w mieście znajdowało się w tym czasie w rękach Ormian około 50 domów, pozostałe 19 było opuszczonych lub zamieszkałych przez Żydów⁵⁰.

W roku 1774, po śmierci dotychczasowego proboszcza Jakuba Manugiewicza, jego miejsce zajął ks. Dominik de Bołoz Antoniewicz⁵¹.

Kościół bez uszczerbku przetrwał reformy józefińskie, a w roku 1787 proboszcz stanisławowski otrzymał od rządu austriackiego stałą pensję w wysokości 150 reńskich złotych rocznie tytułem *congruae sustentationis* (podtrzymania stałego dochodu probostwa)⁵².

W 1793 roku mieszkały w Stanisławowie 102 rodziny ormiańskie⁵³.

Dnia 20 września 1795 roku zmarł ks. D. Antoniewicz i nowym proboszczem został Antoni de Bołoz Antoniewicz. Zabezpieczył on na dobrach Bratkowce i Kamienne 6000 zł dla kapłana prowadzącego katechizację w kościele ormiańskim oraz przeznaczył 2000 zł rocznie na 25 mszy, które miały być tu odprawiane za dusze jego rodziców Jakuba i Rozalii⁵⁴.

Około 1800 roku wnętrze świątyni ozdobił polichromią Jan Solecki⁵⁵. W tym czasie kościół nie był jeszcze od zewnątrz otynkowany⁵⁶.

Dnia 22 grudnia 1803 roku kapitał istniejącego przy kościele bractwa św. Grzegorza (ok. 669,808 zł) złożono w urządzie

⁴⁹ Bzszkianc 1830, s. 122-123; Barącz 1858, s. 163, przyp. 163 (który zwraca uwagę na pomyłkę w dacie rocznej u Bzszkianca).

⁵⁰ Chowanec 1928, dodatek 3, ad. 1.

⁵¹ Barącz 1869, s. 170.

⁵² Lechicki 1928, s. 110.

⁵³ Słownik geograficzny, t. 11, 1890, s. 192.

⁵⁴ Barącz 1869, s. 170.

⁵⁵ Hornung 1935, s. 145.

⁵⁶ Barącz 1858, s. 163, przyp. 131.

zastawniczym we Lwowie, który od tej sumy zaczął wypłacać proboszczowi 175 zł i 55 kr. m. k. rocznego procentu⁵⁷.

W latach 1811-1826 kościół stał zamknięty ze względu na poważne zniszczenia⁵⁸.

Po śmierci ks. A. Antoniewicza w dniu 1 czerwca 1815 roku, kolejnym proboszczem został słynny kaznodzieja kolegiaty stanisławowskiej ks. Antoni Borkowski⁵⁹.

W 1820 roku doliczono się w Stanisławowie 70 domów ormiańskich⁶⁰.

W 1826 roku rozpoczęto w ormiańskim kościele gruntowny remont, który trwał przez kilka lat⁶¹, zapewne do 1833 roku⁶².

W 1837 roku zmarł ks. A. Borkowski, a miejsce proboszcza objął ks. Filip Hajwas⁶³. Za jego czasów, około 1856 roku, przeprowadzono w kościele kolejny remont⁶⁴.

W 1865 roku został powołany na probostwo stanisławowskie ks. Isak Mikołaj Isakowicz, późniejszy arcybiskup. Dzięki zebranim przez niego składkom świątynia została odnowiona⁶⁵.

Dnia 28 września 1868 roku wybuchł w żydowskiej dzielnicy Stanisławowa pożar, który rozprzestrzenił się na całe miasto i objął swoim zasięgiem także kościół ormiański⁶⁶. Z pożogi ocalały właściwie tylko mury świątyni. Sklepienia były bardzo osłabione i popękane. Zniszczeniu uległy alabastrowe elementy dekoracji wnętrza takie jak odrzwia, cokoły biegnące od wielkiego ołtarza pod kolumnami, filarami i pilastrami oraz cztery ołtarze boczne. Widoczne były na nich liczne szczyrby i pęknięcia. Nie mniej ucierpiały freski na ścianach i sklepieniu kościoła, z których bez uszczerbku przetrwały tylko nieliczne, jak Chrystus w Ogroju na sklepieniu kaplicy bocznej (ponad ołtarzem Pana Jezusa upadającego pod krzyżem), Matka Boska Bolesna, czy postacie Apostołów ponad gzymsem kordonowym po lewej i prawej stronie

⁵⁷ Barącz 1869, s. 170-171.

⁵⁸ Zieliński 1930-1932; Zieliński 1933.

⁵⁹ Barącz 1869, s. 170

⁶⁰ Barącz 1858, s. 163, przyp. 131; Barącz 1869, s. 171

⁶¹ Barącz 1869, s. 170; Szarlowski 1887, s. 221; Zieliński 1930-1932, Zieliński 1933.

⁶² Barącz 1858, s. 185, przyp. 169.

⁶³ Barącz 1869, s. 170.

⁶⁴ Szarlowski 1887, s. 221; Zieliński 1930-1932, Zieliński 1933.

⁶⁵ Lechicki 1928, s. 137.

⁶⁶ Barącz 1869, s. 171; Catalogus 1914, s. 18; Zieliński 1930, s. 13; Schematismus 1936, s. 26.

nawy głównej. Ocalały też ustawione na tym gzymsie rzeźbione figury⁶⁷.

Odbudową kościoła zajął się ówczesny proboszcz ks. Isak Isakowicz. W spisanej przez siebie kronice kościoła zaznaczył wyraźnie, że brak funduszy uniemożliwił przeprowadzenie prac zgodnie z wymogami konserwacji zabytków sztuki. Dla wzmocnienia sklepień i murów założono kotwy, zaklinowano szczeliny, lecz liczne spękania jedynie zatynkowano. Nieumiejętnie przemaalowano dużą część fresków. Wiele łukowo zamkniętych okien zamieniono na prostokątne, usuwając jednocześnie barokowe obramienia kamienne. Przy głównym wejściu do kościoła takie obramienie zatynkowano. Ponadto zostały zamurowane dwa wejścia boczne pod wieżami, a także wejścia do podziemnych krypt, mieszczących zwłoki zasłużonych Ormian. Zamurowano także i same krypty, z wyjątkiem jednej, znajdującej się pod skarbcem. Znacznie przebudowano wieże obniżając ich wysokość o jedną kondygnację i zastępując barokowe hełmy dzwonowymi kopułami. Nie odbudowano już wieżyczki na sygnaturkę umieszczonej przed pożarem nad skrzyżowaniem nawy głównej z transeptem. Całą odbudowę, która trwała około dwóch lat, finansowano ze składek mieszczan stanisławowskich różnych wyznań. Samo miasto z tytułu patronatu przeznaczyło na ten cel 3000 guldenów⁶⁸. Za probostwa ks. I. Isakowicza wzniesiono też nowy budynek plebanii⁶⁹. *

Według spisu z dnia 31 grudnia 1880 roku było w Stanisławowie tylko 90 osób wyznania ormiańsko-katolickiego⁷⁰.

Gdy w 1882 roku ks. I. Isakowicz został arcybiskupem ormiańskim we Lwowie⁷¹, parafię stanisławowską objął ks. Michał Romaszkan. Za jego czasów nadal odnawiano wnętrze kościoła, m.in. wyrównując tynkiem i lakierem szczyby na alabastrowych dekoracjach⁷².

Gdy po śmierci ks. M. Romaszkana w 1915 roku opiekę nad kościołem sprawował szkolny katecheta ks. Bronisław Limanowski, odnowiono dwa alabastrowe ołtarze boczne, św. Antoniego i św. Kajetana, oczyszczając je z naleciałości i przywracając im pierwotny

⁶⁷ Zieliński 1930, s. 45-46 (który powołuje się m.in. na fotografię w zbiorach magistratu stanisławowskiego).

⁶⁸ Zieliński 1930, s. 45-46.

⁶⁹ Catalogus 1914, s. 18; Lechicki 1928, s. 137; Schematicus 1936, s. 26

⁷⁰ Słownik geograficzny, t. 11, 1890, s. 192.

⁷¹ Lechicki 1928, s. 178.

⁷² Zieliński 1930, s. 47

wygląd. Jednakże w odnowieniu pokrycia dachowego przeszkodziła już wojna.

Na przełomie 1916 i 1917 roku rosyjska artyleria zajęła stanowisko w ogrodzie niedaleko kościoła. Była ona ostrzeliwana przez artylerię prusko-austriacką, której pociski spadły także na ormiańską świątynię. Jeden pocisk uderzył w wieżę, drugi w fasadę, trzeci w dom proboszcza. Wiele kul i odłamków szrapneli podziurawiło i tak już zniszczony dach. Opady śniegu i deszczu spowodowały ponowną dewastację wnętrza, w którym szczególnie ucierpiały freski i gzymsy⁷³. W 1917 roku wycofujący się żołnierze rosyjscy rozbili jedne i drugie drzwi prowadzące przez zakrystię do wnętrza kościoła. Prowizorycznie załatano je blachą⁷⁴.

Gdy ks. B. Limanowski został mianowany proboszczem w Brzeżanach, parafię stanisławowską objął dnia 3 czerwca 1919 roku ks. Franciszek Komusiewicz. Przystąpił on do zbierania funduszy na remont kościoła po zniszczeniach wojennych⁷⁵. Remont ten rozpoczęto od wymiany więźby dachowej i pokrycia dachu świątyni blachą ocynkowaną, a hełmów na wieżach blachą miedzianą⁷⁶.

Pismem Nr 66/III/4/1922 z dnia 7 lutego 1922 roku kościół wraz z wyposażeniem wnętrza został wciągnięty do rejestru zabytków woj. stanisławowskiego przez Oddział Sztuki i Kultury przy woj. lwowskim. Rada Ministrów za prezesury Mikułowskiego-Pomorskiego udzieliła nieznacznej subwencji na jego restaurację⁷⁷.

W 1924 roku został utworzony z inicjatywy proboszcza komitet obywatelski zajmujący się odbudową świątyni. W jego skład weszli: Zygmunt Teodorowicz z komitetu parafialnego, dr J. Piotrowski z Urzędu Konserwatorskiego, inż. J. Noskiewicz z Urzędu Odbudowy, Stanisław Teodorowicz z ramienia miasta jako kolatora i ks. Leon Isakowicz jako delegat kurii metropolitalnej obrządku ormiańskiego. Działalność komitetu finansowana była głównie z kasy miejskiej i z ofiarności publicznej.

W 1926 roku wyremontowano zarówno we wnętrzu, jak i od zewnątrz dom proboszcza. W 1927 roku odnowiono fasadę i elewację boczne kościoła, aż po kaplicę Najśw. Serca Pana Jezusa i Pana Jezusa upadającego pod krzyżem. Przywrócono wówczas na fasadzie dolny gzyms kordonowy, zniszczony podczas pożaru w 1868

⁷³ Zieliński 1930, s. 46-47.

⁷⁴ Ibidem, s. 128.

⁷⁵ Ibidem, s. 47.

⁷⁶ Ibidem, s. 127.

⁷⁷ Ibidem, s. 127.

roku. Usunięto zapadające się sklepienie nad kryptą zastępując je konstrukcją żelbetową. Zebrano szczątki ludzkie ze znajdujących się tam spróchniałych już trumien i złożono do jednej wspólnej⁷⁸.

W 1928 roku zastosowano odpowiednią kanalizację dla odwodnienia zawilgoconych fundamentów i murów od strony północno-wschodniej i północno-zachodniej. Wokół fundamentów, dla ich wzmocnienia, wylano ławy betonowe. Przy ścianach kościoła utworzono szeroki chodnik z płyt ceramicznych zabezpieczający dolne części muru przed zamakaniem. Resztę dziedzińca wewnętrznego wybrukowano kostką kamienną. Według projektu inż. S. Treli wykonano bramy wjazdowe od strony ul. Ormiańskiej i Antoniewicza. Na bocznych elewacjach kościoła przesklepiono okna i przemurowano znaczniejsze szczeliny i pęknięcia. Przy odnawianiu portalu głównego inż. Treła odkrył i odsłonił zamurowane tam kamienne odrzwia. Dwoje drzwi prowadzących z zewnątrz do zakrystii zastąpiono nowymi, żelaznymi. W zakrystii wykonano odporną na wilgoć podłogę terrazzową (lastrico) i zainstalowano światło elektryczne. Całością prac kierował inż. Treła. Roboty murarskie wykonywała firma Pawłowicza, ślusarskie firma Fedorowskiego, instalacje elektryczne p. Teichman. Żyrandoli i kinkietów dostarczyła słynna warszawska firma Marciniaka⁷⁹.

We wnętrzu kościoła drewniane stopnie ołtarza zastąpiono marmurowymi wykonanymi przez firmę Mariana Antoniaaka według projektu inż. Treli. Również według jego projektu odkuto alabastrowe odrzwia prowadzące z prezbiterium do zakrystii i do skarbcza. W prezbiterium ułożono czarno-białą posadzkę z marmuru karraryjskiego i belgijskiego, zaś w nawie głównej podobną z płyt kamionkowych według projektu inż. Witolda Rawskiego ze Lwowa. Obie posadzki połączył stopień z czarnego granitu szwedzkiego. Za nim, na granicy prezbiterium i nawy zamontowano balaski z ciemnego alabastru i białego marmuru. Zostały na nich przedstawione postacie aniołów niosących winne latorośle i pszenne kłosa oraz stół zastawiony do uczy. Ołtarz główny otrzymał nowe antependium z białego niepolerowanego marmuru karraryjskiego. Wykonana na nim płaskorzeźba przedstawiała krzyż, u dołu którego rozchodziły się w dwie strony wici latorośli. Całość otaczała rama z delikatnej plecionki. Obok ołtarza umieszczono dwie witryny na wota wykonane z drewna lipowego (na wzór barokowych) i nowe tablice

⁷⁸ Ibidem, s. 127.

⁷⁹ Ibidem, s. 128.

kanonów ozdobione staroormiańskimi motywami zaczerpniętymi z XVI-wiecznego ewangeliarza. W wejściach z prezbiterium do zakrystii i skarbcza zamontowano dębowe drzwi wykonane przez firmę Bednarskiego. Główne wejście do kościoła zamknięto drzwiami wahadłowymi według projektu inż. Treli, nad którymi w półkolistym oknie osadzono ozdobną kratę sporządzoną przez Piotra Jaroszewskiego. Znalazła się tam figura Matki Boskiej i postaci symbolicznych, wykonanych przez pracownika warsztatów kolejowych J. Bukietyńskiego⁸⁰.

Podczas prac prowadzonych w prezbiterium odkryto w płaskich wnękach pod filarami XVIII-wieczne malowidła utrzymane w kolorze sepii, przedstawiające ważniejsze wydarzenia związane z obrazem Matki Boskiej Łaskawej. Zabezpieczono przed spróchnieniem 37 rzeźb stojących na wewnętrznym gzymsie kordonowym, na ołtarzach, we wnękach między kolumnami i przy tabernaculum. Odnowiono dwa ołtarze alabastrowe, św. Mikołaja i św. Józefa, odczyszczając je z lakieru i uzupełniając szczyrby.

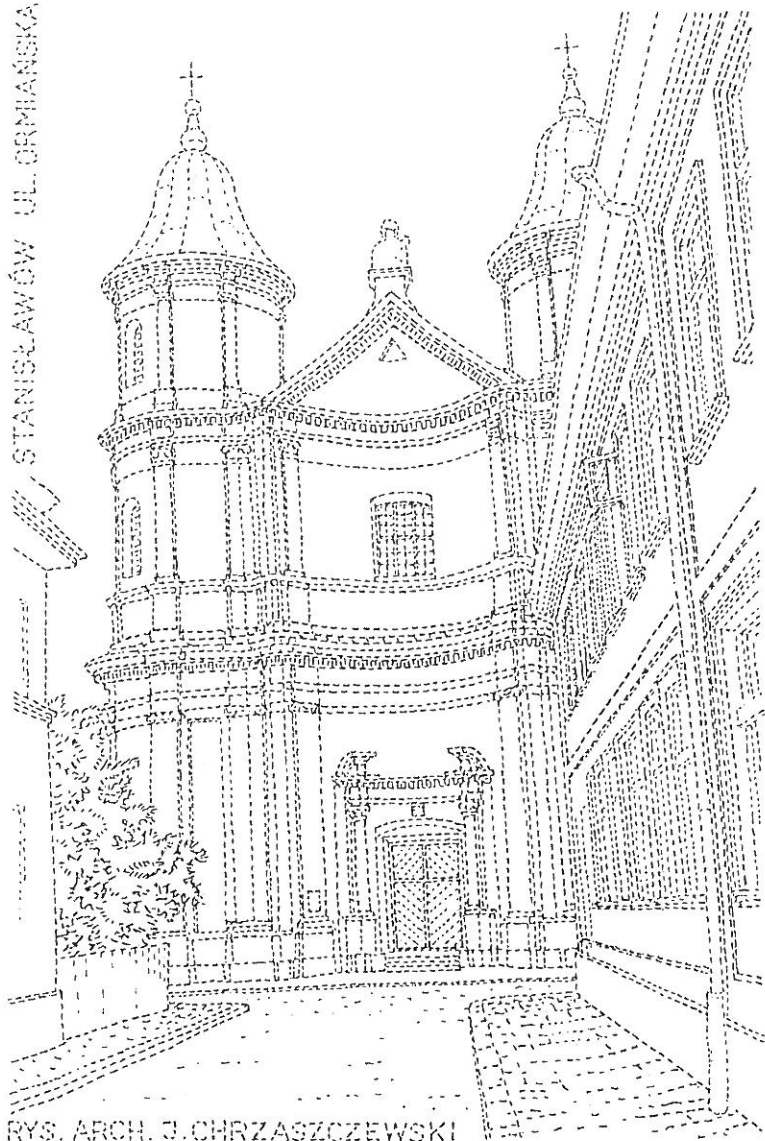
Zakupiono dla kościoła nowe dzwony w miejsce dawnych, zrabowanych przez Rosjan. Uroczystość ich poświęcenia, na której było obecne duchowieństwo wszystkich trzech obrządków katolickich, przedstawiciele władz państwowych, regionalnych i wojskowych, odbyła się dnia 20 października 1927 roku. Dzwonom nadano imiona: Najświętszej Panny Marii Łaskawej, Św. Grzegorza Oświeciciela, Św. Stanisława Kostki (ufundowany przez uczniów państwowego męskiego seminarium nauczycielskiego) i Św. Józefa (ufundowany przez ks. Komusiewicza)⁸¹.

Ks. Komusiewicz, pełniący funkcję administratora, przeniósł z kościoła do budynku mieszkalnego księgozbiór parafii liczący około 500 woluminów, w tym ormiańskie rękopisy i starodruki oraz rzadkie druki polskie. Dzieła te przechowywane dotychczas w ciasnych i wilgotnych warunkach zostały przez niego osuszone, odkurzone, przewietrzone i umieszczone w osobnej szafie, z myślą o stworzeniu kiedyś parafialnego muzeum Ormian stanisławowskich. W tym celu ks. Komusiewicz zgromadził w swoim prywatnym mieszkaniu fotografie ważniejszych detali architektonicznych kościoła, fresków, prawie wszystkich rzeźb, portretów, obrazów, tkanin, rękopisów i ułminowanych, naczyń liturgicznych i innych cennych przedmiotów⁸².

⁸⁰ Ibidem, s. 128-130.

⁸¹ Ibidem, s. 130-131.

STANISŁAWÓW UL. ORMIAŃSKA

RYS. ARCH. J. CHRZĄSZCZEWSKI

Kościół ormiańsko-katolicki w Stanisławowie
(stan z okresu międzywojennego).

Po zakończeniu remontu kościoła w 1930 roku, wmurowano we wnękach pod kolumnami prezbiterium dwie tablice pamiątkowe odlane z brązu. Na jednej znalazł się napis:

Ofiarnością wiernych i przy pomocy wictnej Rady Miejskiej kr. w. miasta Stanisławowa. z tytułu patronatu udzielonej kościołowi. dokonano jego odnowy w latach 1920 do 1930.

Na drugiej, znajdującej się po prawej stronie od wejścia do prezbiterium, napis głosił:

Za żywych i umarłych. których pobożna ofiarność ten Dom Boży dźwignęła. odnowiła i utrzymuje. o jedno "Zdrowaś Mario" gorąco uprasza Komitet parafialny: Zygmunt Teodorowicz. Kajetan Isakiewicz. Antoni Antoniewicz. Kajetan Bogdanowicz i Jan Fedorowski⁸³.

Na zaproszenie tegoż komitetu i administratora ks. Komusiewicza, w dniach 21-23 października 1930 roku złożył wizytę w mieście arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego Józef Teodorowicz (pochodzący ze Stanisławowa)⁸⁴. Miał on wtedy okazję zobaczyć efekt ukończonych prac restauracyjnych, których łączny koszt wyniósł około 375,000 zł polskich⁸⁵.

W tym czasie parafia stanisławowska, uważana za najuboższą z parafii ormiańskich, liczyła około 140 wiernych w powiatach Kałusz, Skole, Stanisławów i Dolina⁸⁶. Należała do niej również kaplica na cmentarzu miejskim wzniesiona niegdyś przez Rypsymę i Stefana Bogdanowiczów, a odnowiona w 1868 roku przez ich spadkobierczynię Joannę Moysa, w której za zgodą abp. Grzegorza Szymonowicza mogli odprawiać nabożeństwa kapłani wszystkich trzech obrządków katolickich⁸⁷.

Dnia 30 maja 1937 roku obraz Matki Boskiej Łaskawej znajdujący się w stanisławowskim kościele został koronowany przez prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda⁸⁸.

⁸² Ibidem, s. 132.

⁸³ Uczestnik-parafianin 1930, s. 185.

⁸⁴ Ibidem, s. 180-189.

⁸⁵ Schematismus 1936, s. 26.

⁸⁶ Lechicki 1928, s. 154.

⁸⁷ Schematismus 1936, s. 27.

Po II wojnie światowej kościół został zamknięty, a część jego ruchomego wyposażenia przewieziono do Polski. Elementy ołtarza głównego wraz z obrazem Matki Boskiej Łaskawej zostały przez ks. prałata Kazimierza Filipiaka przywiezione do Gdańska i umieszczone w zakrystii tamtejszego kościoła św. Piotra i Pawła, którą przekształcono w kaplicę ormiańską. Sam obraz umieszczony został w ustawionym w tej kaplicy ołtarzu Ecce Homo, pochodzącym z gdańskiego kościoła św. Brygidy. Pozostałe elementy ołtarza stanisławowskiego stanowią obecnie obudowę tabernaculum, ustawionego na końcu północnej nawy kościoła św. Piotra i Pawła⁸⁹.

Opuszczony przez Ormian budynek kościelny w Stanisławowie przekazano w 1946 roku Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Wobec braku w mieście prawosławnych wiernych cerkiew po dwóch latach zamknięto, a jej pomieszczenia przekazano artystom, którzy urządzili tu swoją pracownię. Powstał w niej m. in. posąg Matki-Ojczyzny, stojący na cmentarzu przy dzisiejszej ulicy B. Lepkoho. W latach 1962-1965 w zakrystii kościoła mieszkał ukraiński malarz-dysydent Opanas Zalywacha, który został tu aresztowany przez KGB⁹⁰.

W 1970 roku przeprowadzono w budynku kościelnym remont, przekształcając go w lwano-frankowskie Obwodowe Muzeum Historii Religii i Ateizmu⁹¹, otwarte w lutym 1971 roku⁹². W prezbiterium urządzono ekspozycję przedstawiającą statki kosmiczne na tle gwiazdzistego nieba. Pod ścianami nawy ustawiono popiersia filozofów i gabloty prezentujące historię poglądów na temat religii. Od czasu do czasu przed kościołem stał model sputnika.

W 1975 roku wyspecjalizowana pracownia naukowo-restauracyjna ze Lwowa, wchodząca w skład przedsiębiorstwa Gosstroj USSR, przeprowadziła restaurację fresków na sklepieniach kościoła (wyłącznie ponad gzymsem). Wykonawcami prac, które objęły wzmocnienie i oczyszczenie malowideł, byli artyści-restauratorzy A. Marampolski, P. Lenynski i M. Wowk⁹³.

⁸⁸ Zukiewicz 1937, s. 12-18.

⁸⁹ Bogdanowicz 1993, s. 152-153.

⁹⁰ Poljek 1994, s. 63.

⁹¹ Pamiatniki, t. 2, 1985, s. 214.

⁹² Poljek 1994, s. 63-64.

⁹³ Slipczenko/ Wowk 1975.

W 1982 roku dokonano tzw. pasportyzacji pamjatki. Sporządzono opis i ocenę stanu technicznego budynku, a także rysunki pomiarowe rzutu, fasady i elewacji południowej⁹⁴.

W lutym 1990 roku ponownie przekazano budynek Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Wkrótce jednak tutejszy proboszcz Andrij (Stefan Abramczuk) wycofał cerkiew spod jurysdykcji moskiewskiego patriarchatu i podporządkował ją Kijowowi⁹⁵. Już jako Ukraińska Autokefalna Cerkiew Prawosławna Kijowskiego Patriarchatu otrzymała ona 10 kwietnia 1990 roku antemins własnoręcznie podpisany przez patriarchę Mstysława⁹⁶.

Nowy użytkownik rozpoczął przystosowywanie kościoła do potrzeb swojego obrządku. Usunięto organy i konfesjonały. Na wschodniej ścianie prezbiterium zawieszono wizerunek patronki cerkwi Pokrowy (Matki Boskiej Opiekunki). Prezbiterium od nawy oddzielił ikonostas. Zostało przebite dodatkowe wejście z południowego ramienia transeptu do pomieszczenia przy prezbiterium (niegdyś skarbcza). Ściany świątyni aż po gzyms pokryły nowe malowidła wykonane farbą olejną. W płyciny partii cokołowej wprowadzono stacje drogi krzyżowej. Zawieszono bogatsze żyrandole. W ramionach transeptu i kaplicach bocznych rozmieszczono nowe obrazy, dekoracje i napisy.

W 1992 roku cerkiew została podniesiona do rangi soboru katedralnego, siedziby metropolity halickiego i lwowskiego Andrija. W sąsiednim budynku, należącym niegdyś do parafii ormiańskiej, a po II wojnie światowej pełniącym funkcję dziecięcej szkoły muzycznej, znajduje się obecnie Konsystorz Eparchii Iwano-Frankowskiej i Seminarium Duchowne Ukraińskiej Autokefalnej Cerkwi Prawosławnej⁹⁷.

(ciąg dalszy nastąpi)

⁹⁴ Sokolowskyj 1982.

⁹⁵ Poljek 1994, s. 64.

⁹⁶ Informacje uzyskane w Konsystorzu Ukraińskiej Autokefalnej Cerkwi Prawosławnej w Iwano-Frankowsku.

⁹⁷ Poljek 1994, s. 64.

Bibliografia

- Barącz S. 1856. Żywy sławnych Ormian w Polsce. Lwów
- Barącz S. 1858. Pamiętki miasta Stanisławowa. Lwów.
- Barącz S. 1869. Rys dziejów ormiańskich. Tarnopol.
- Bogdanowicz S. 1993. Kościół św. Piotra i Pawła w Gdańsku Gdańsk.
- Bższkianc 1830: Բժշկեանց Ա. Ճանապարհորդութիւն ի Լեհաստան եւ այլ կողմանս ր'նակեալս ի հայկազանց սեռելոց ի նախեսաց Անի քաղաքին: [Podróż do Polski i innych krajów, w których mieszkają Ormianie pochodzący od mieszkańców starego miasta Ani] Wenecja.
- Catalogus Universi Cleri et Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Armeno-Catholici, Anno 1914.
- Chowaniec C. 1928. Ormianie w Stanisławowie w XVII i XVIII wieku. Stanisławów.
- Hornung Z. 1935. Stanisław Stroiński. Lwów.
- Hornung Z. 1965. Wpływy drezdnie w rzeźbie polskiej XVIII wieku W: Teka Komisji Historii Sztuki, t. 3, s. 221-311. Toruń.
- Lechicki C. 1928. Kościół ormiański w Polsce (zarys historyczny). Lwów.
- Liber miraculorum imaginis beatae virginis Mariae in ecclesia Armenorum Stanislaopoli ab Anno 1742. Jakub Manugiewicz, rkps w aktach kościoła orm. w Stanisławowie.
- Liske X. 1876. Cudzoziemcy w Polsce. Lwów.
- Pamiętniki 1985: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. 1983-1986. Киев.
- Pawiński A. 1876. Dzieje zjednoczenia Ormian polskich z kościołem rzymskim w XVII wieku. W: Źródła dziejowe, t. 2. Warszawa.
- Płoszczanskiy 1868: Площанский В. Галицко-русский город Станиславов по достоверным источникам. Науковий збірник

- издаваемый литературным обществом Галицко-русской матицы, год. 4. Львов.
- Poljek 1994: Польек В. Майдами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. Львів.
- Schematismus Archidioecesis Leopoliensis Ritus Armeno-Catholici Pro Anno Domini 1936.
- Slipczenko/Wowk 1975: Слипченко/Вовк. Проектные предложения по реставрации росписей XVIII-XIX веков в памятнике архитектуры XVIII века бывшем Армянском костеле в городе Ивано-Франковске. Archiwum iwano-frankiowskiej filii Instytutu "Укрпроектреставрація".
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych kręǳów słowiańskich. 1880-1902. Warszawa.
- Sokołowskyj 1982: Соколовский З. Історико-архитектурна довідка. Паспортизація пам'ятки. Archiwum iwano-frankiowskiej filii Instytutu "Укрпроектреставрація".
- Szarłowski A. 1887. Stanisławów i powiat stanisławowski pod względem historycznym i geograficzno-statystycznym. Stanisławów.
- Uczestnik-parafianin. 1930. J.E. Ks. Arcybiskup Teodorowicz w Stanisławowie. Posłaniec Św. Grzegorza (Lwów), r. 4, nr 42-43, s. 180-189
- Zieliński J. 1930. Kościół ormiański w Stanisławowie i jego odbudowa Posłaniec Św. Grzegorza (Lwów), r. 4: nr 32-33, s. 12-13; nr 34, s. 45-47; nr 38-39, s. 127-133.
- Zieliński J. 1930-1932. Zabytki Stanisławowa. Kurier Stanisławowski (Stanisławów), n-ry: 478, 480, 486, 510, 513, 608, 610, 614, 710, 712.
- Zieliński J. 1933. Rys dziejów Stanisławowa Kurier Stanisławowski (Stanisławów), nr 820.
- Żukiewicz K.M. 1937. Pamiątka koronacji cudownego obrazu Matki Boskiej w kościele ormiańskim w Stanisławowie dnia 30 maja 1937 roku Stanisławów.

Prośba do Czytelników

Powyższy artykuł stanowi część większego opracowania na temat kościołów ormiańskich na terenie dawnej Rzeczypospolitej. Studium to, nad którym obecnie pracuję, będzie obejmować nie tylko historię, lecz również dokładne omówienie architektury poszczególnych świątyń. Dlatego zwracam się z gorącą prośbą do Czytelników Biuletynu, którzy dysponują jakimikolwiek zdjęciami, widokówkami, dokumentami, książkami lub własnymi wspomnieniami na temat ormiańskich kościołów w Bałcie, Brzeżanach, Czerniowcach, Horodence, Jazłowcu, Kutach, Lesku, Lwowie, Łucku, Łyścu, Mohylowie, Obertynie, Ormianach, Raszkowie, Śniatynie, Stanisławowie, Tyśmienicy, Zamościu, Złoczowie, Żwańcu i innych o skontaktowanie się ze mną:

ul. Ulanów 48/30
31-455 Kraków
tel. (0-12-) 12-17-83

Państwa pomoc może być nieocenionym wkładem do pogłębienia naszej wiedzy o historii i kulturze Ormian w Polsce.

Jacek Chrzęszczewski

Spis treści:

- 3 **J. Chrząszczewski** - Dzieje parafii i kościoła ormiańskiego p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny w Stanisławowie (obecnie Iwano-Frankiwnsk, Ukraina).